

MIKÓ ÁRPÁD

VESZPRÉM, ESZTERGOM, PEST

TÓTH SÁNDOR ÉS A MAGYARORSZÁGI KORA RENESZÁNSZ
KŐFARAGVÁNYOK KUTATÁSA

Tóth Sándor (1940–2007) kutatásainak legfontosabb, legismertebb – talán számára is legkedvesebb – része a magyarországi középkori építészet, kőfaragás volt, annak is az Árpád-korra eső szakasza. Elég végignézni az emlékére szerkesztett kötet tanulmányain,¹ vagy rápillantani a bibliográfiájára.² Meg persze emlékszünk mi is, tanítványai, barátai, munkatársai mindannyian. A bibliográfiából kiderül, hogy nem kerülte ki a korai reneszánszot sem; végtére része az is a késő középkornak, és – akár csak a romanika esetében – a legegyszerűbb faragványtól a legsúlyosabb építészeti témákig bármihez hozzászólt. Mindenről volt mondanivalója, ami a szeme elé került, csak kérdezni kellett. Olcsó fordulat volna, ha azt mondanám: mindaz megkerülhetetlen, amit e tárgyban írt. Nem örökvérnyűiek az Ő következtetései sem. Csupán nem érdemes megkerülni az írásait, mert olyan szeme, mint neki volt, csak egészen keveseknek van. És a makacs következetessége sem volt mindennapi. Néhány példát idézek fel, néhány reneszánsz kőfaragványt, látszólag szubjektív válogatásban. Fontos része azonban valamennyi a magyar reneszánsz historiográfiájának.

A veszprémi székesegyházban – amelynek feltárása végig kísérte Tóth Sándor pályáját³ – all’antica kőfaragványok is előkerültek. (1–2. kép) Amikor a *Pannonia Regia* kiállítás műtárgyait gyűjtöttük össze (1992–1993-ban), természetesen jutott be a válogatásba a veszprémi székesegyházban általa föllet márga pilasztertörzs két töredéke.⁴ Nagyvonalúan felajánlotta, írjam le én a tételt a katalógusban, és nem volt annyi lélekjelenlétem, hogy elhárítsam magamtól a megtiszteltetést. Az ő vonatkozó cikke akkor még nem jelent meg, sajtó alatt volt, de természetesen odaadta a kéziratot és erre hivatkozhattam.⁵ Igyekeztem én is pengeéles leírást adni, a

Mesteréhez méltót; igazi vizsgafeladatként éltem meg Tóth Sándor leletének közölhetését. Az is tanulságos volt, hogy miként bánt magával a kővel, miután beszállítottuk. Összeragasztotta a hozzá tartozó – cuppanósan illeszkedő – tagolatlan darabbal, mert ettől lett a faragvány jobban értelmezhető

1. Pilaszter töredéke a veszprémi Szent Mihály-székesegyházból, 16. század eleje. Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum

2. Kazettás ívezet eleme a veszprémi
Szent Mihály-székesegyházból, 16. század eleje.
Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum

a székesegyház egészében, és nem engedte, hogy a színes, márványt utánzó festést eltávolítsák a felületéről.⁶ Pedig a reneszánsz faragvány kvalitása emelkedett volna, ha leszedik róla a vastag, sűrű masszát, amire a barokk festés került, ám elveszett volna az építészeti összefüggés, amit a székesegyház barokk kori átalakításában betöltött, vagyis elveszítette volna a lokalizálhatóságát. Akkor nem voltam egészen elégedett a döntésével, de neki volt igaza; némi rutinnal alája láthatunk az átfestésnek. Sokkal fontosabb a nyombiztosítás. A vakolatréteg alatt nem rejtőzik remekmű, de egyszer még előkerülhet a festés folytatása. A faragvány később eltűnt a szemünk elől, remélhetőleg egy gondosan őrzött raktárban várja a jobb napokat.⁷

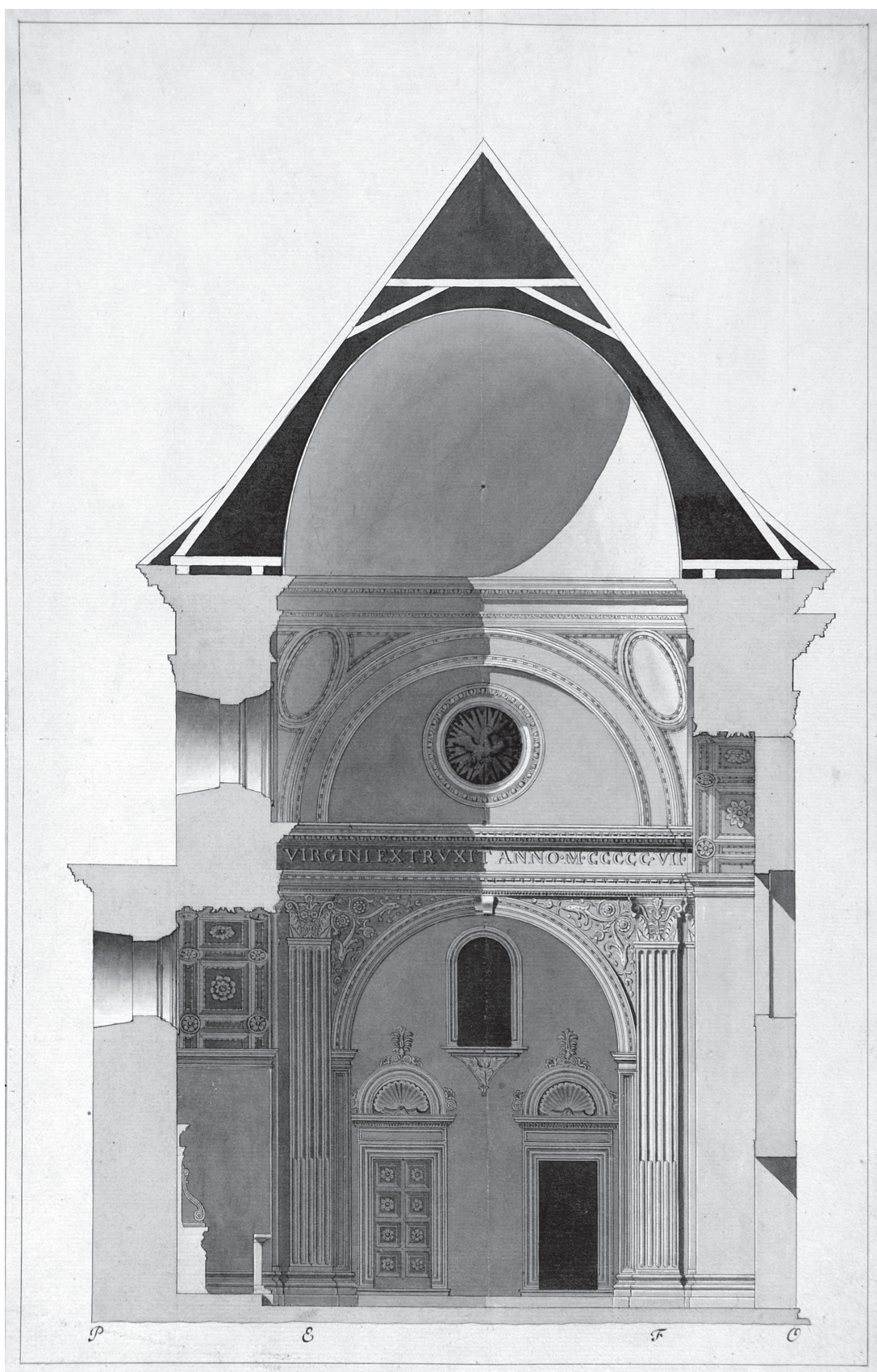
Ma már bizonyára nem köztudomású, hogy Tóth Sándor éleslátása a gyulafehérvári Hunyadi-síremlékek esetében egyenesen látnokinak bizonyult. Amidőn Ritoókné Szalay Ágnes megtalálta Hunyadi János síremlékének eredeti feliratát, amely a művet – váratlanul – 1533-ra datálta,⁸ támadt némi riadalom, hisz a síremlék a magyar kora reneszánsz egyik sarokköve volt, a Balogh Jolán – és tudós elődei – által feltételezett korai, 1460 körüli datálással.⁹ Tóth Sándor mondogatta – le nem írta –, hogy a két dombormű jóval későbbi. Erre más indoka nem lehetett, mint hogy alaposan megnézte az eredetit Gyulafehérvárott, és nem találta 15. századnak. A reneszánsz hazai előzményéből a stílus leszálló

ágának ritka példája lett – tulajdonképpen érdekesebb így, mint eredetileg gondoltuk. Miként volt képes megpillantani, meglátni ezt, félretolva valamennyi szakmai előítéletet – ez is mutatja a tudósi nagyságot. Az új forrást – összefüggéseivel együtt – Szalay Ágnes később – a *Történelem – kép-kiállítás* katalógusában – publikálta,¹⁰ és a síremlék kései keltezése széles körben ismertté és elfogadottá vált.¹¹ Ám amikor először felvetődött, hogy a kanonikus mű hetven évvel későbbi is lehet, mint Balogh Jolán – és mindenki más – szilárdan állította, mérhetetlenül sokat – nagy biztonságot – jelentett számunkra, hogy Tóth Sándornak más volt a véleménye.

Tóth Sándor bő másfél évtizeden át a Nemzeti Galéria Régi Magyar Osztályának is a munkatársa volt.¹² A gyűjtemény román kori kőfaragványainak szakkatalógusán dolgozott. Részt vett az állandó kiállítások rendezésében, és a Pannonia regia-kiállítás és katalógusa összeállításában meghatározó volt a szerepe.¹³ Jól érezte magát a múzeumi közegben, egykori tanítványai között. Megkértem egyszer, hogy kíséren el, nézzük meg együtt a Nemzeti Múzeumban a Báthory Madonnát, amelyet épp leemelték a falhoz simuló, mindent eltakaró installációjáról. Írni akartam a híres domborműről, új források bukkantak föl.¹⁴ Elkísért, megnéztük együtt a domborművet. Megmutatta, mi jelzi, hogy a felületet utólag lecsiszolták. És persze rögtön megállapította azt is, hogy a dombormű soha nem volt befalazva. Alapvető információk; csak ezt követően került elő írásos adat arról, hogy a dombormű a 18. században mobil műtárgy volt, aranyozott fakeretben.¹⁵ És bár akceptálta, hogy a felirat vésnökét és a dombormű faragóját nem tartottam azonosnak, a mű 1526-os évszámát nem látta érdemesnek megkérdőjelezni. Rám nézett – nagyon tudott nézni – és így szólt: „Csak azt ne mondd, hogy pont nem 1526.” Azóta sokkal óvatosabban bánok a művekre írt eredeti évszámokkal.

Az esztergomi Bakócz-kápolna, vagyis Bakócz Tamás sírkápolnája, amely egykor a Szent Adalbert-székesegyház oldalánál állt, nemcsak a magyarországi művészet történetének egyik főműve, hanem a reneszánsz történetének is egyik fontos, egyetemes jelentőségű darabja. (3. kép) Mivel a középkori székesegyház egyetlen túlélőjeként a kora újkortól kezdve jelen volt az esztergomi várhegyen, mindig a figyelem középpontjában állt, s mivel alapítója birtokadományai elsődlegesen fontos szerepet játszottak a káptalan későbbi sorsában, nem csupán a tudományos érdeklődés fordult feléje. A klasszicista székesegyházba átmentették az építményt, és már a 19. században összegyűjtötték a rá vonatkozó forrásokat. A monográfiát végül Balogh Jolán írta meg, aki nemcsak a történeti adatokat dolgozta fel,

3. Packh János: A Bakócz-kápolna eredeti állapotában (keresztmetszet), 1823.
 Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, Grafikai Gyűjtemény

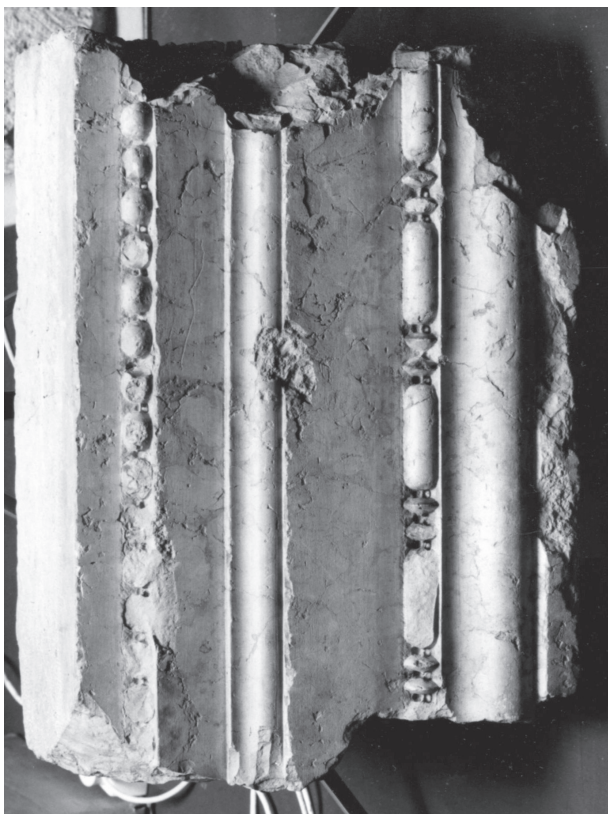
4. Bakócz Tamás esztergomi érsek címere az esztergomi Bakócz-kápolnában, 1507.
Tisztítás után, kiegészítés előtt. Archivó felvétel (1980-as évek eleje)

hanem a mű művészettörténeti elemzését is elvégezte.¹⁶ Morfológiai vizsgálódásai elvezettek azokhoz az épületekhez, amelyek legközelebb állnak a kápolna alaprajzához és részleteihez, s így jelölte ki a – névtelenül maradt – tervező építész itáliai helyét is. A könyv 1955-ben jelent meg. Utána hosszú ideig nem volt mit hozzátenni a Bakócz-kápolna problémáihoz. Legalábbis ez a konszenzus alakult ki, nem egyetlenként Balogh Jolán nagy témái körül. Amikor az 1980-as évek legelején kezdetét vette az épület restaurálása, a munkát vezető Horler Miklós joggal érezte úgy, hogy lehet újabb könyvet írni.¹⁷ Bár sok részletmegfigyelést köszönhetünk neki, alapvetően nem tudta ő sem megváltoztatni Balogh Jolán vízióját. Az újraértelmezés jókora bá-

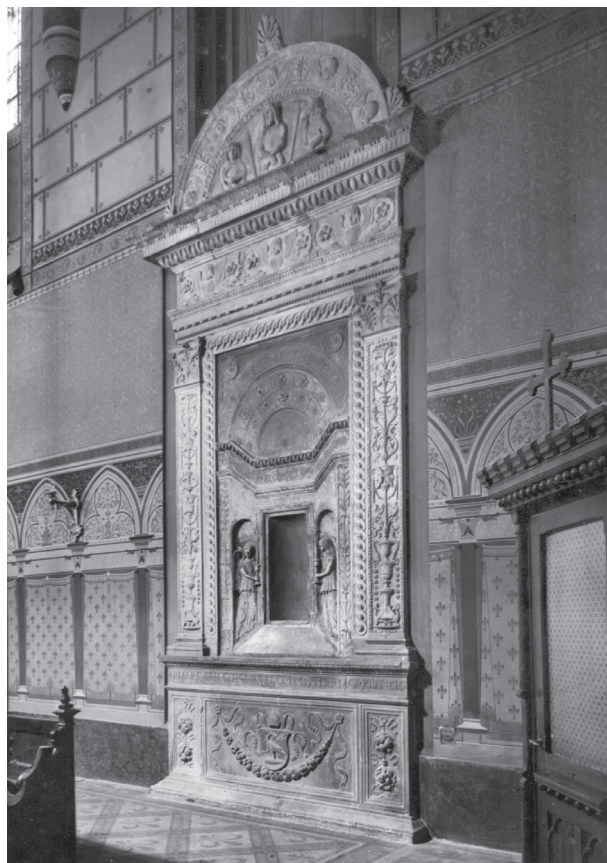
torságot igényel. A kápolna építésének általa javasolt attribúcióját Tóth Sándor cáfolta meg, amikor ő is feldolgozta a nagy témát.¹⁸

Monografikus igényű cikke igen terjedelmesre sikeredett. Hadd idézzek fel egy anekdotikus elemet. A cikk eredetileg a Németh Lajos hatvanadik születésnapjára készült emlékkönyvben jelent volna meg,¹⁹ de a Szerző lekészte a határidőt – arról nem is beszélve, hogy a terjedelmet sokszorosán túllépte –, és így az ő kéziratos műve lett az egyetlen munka, amit az ünnepeltnek át lehetett nyújtani – mivelhogy a köszöntő kötet megjelenése magát a születésnapot késte le. Engem különösen izgatott a tanulmány, hisz akkortájt ástam bele magam az esztergomi reneszánsz kőfaragványok halmazá-

5. Töredék az esztergomi Bakócz-kápolna egykor a székesegyházba nyíló homlokzatáról, 1507

6. Nagyrévi András tabernákuluma a belvárosi templom szentélyében. Áthelyezés előtt, tetején Pest város tabernákulumának lunettája, 1507. Archivó felvétel

ba. A cikk igen nehéz olvasmány, és úgy gondolom – közel harminc év után – hogy még mindig nem olvastuk el elég alaposan. Mint várható volt, Balogh Jolán becsületesen dolgozott, következtéseinek nem akadt lényegi korrigálnivaló.²⁰ Az igazi újdonság Tóth Sándor erőteljes történeti érdeklődéséhez kapcsolódott. Mivel Balogh Jolán doktori vitáján az opponensek a történeti háttér hiányolták,²¹ ezt akarta pótolni, nagy akribiával. Nem volt igazságtalan. Úgy gondolom azonban, hogy abban a régi vitában nem minden volt az, aminek látszott. Balogh Jolán soha nem foglalkozott társadalomtörténettel, és persze legkevésbé az 1950-es évek első felében kapott hozzá kedvet. Hallgatni sem volt veszélytelen, és Fülep Lajos – amikor a történeti háttér ábrázolását kereste rajta – tulajdonképpen megvédte Balogh Jolánt.²² Tóth Sándor történeti tablója igen sötétre sikeredett, a kápolna alapítójáról semmi jót nem tudott mondani. Nem is lehet. A csempék négy címerének megfejtése mindazonáltal a történeti érzékenységnek köszönhető: az uralkodó, az esztergomi érsek és a két kancellár címere szerepel egymás mellett, ezért van Bakóczé kétszer.²³ (4. kép)

Hozzá lehet-e ezek után tenni bármit a Bakócz-kápolnához? Meg lehet próbálni. Mint tudjuk, a kápolnát köveire szedték szét, az elemeket megszámozták, és újra összerakták az új székesegyház egyik melléktereként. A kápolna székesegyházba nyíló hatalmas bejárati nyílását nem helyezték át, hanem néhány nagyobb méretű töredékét beépítették vagy a sekrestyébe, vagy a székesegyház altemplomába.²⁴ A kannelúrák pilaszterekből és a gazdagon faragott fríz darabjaiból az altemplom sírkőfalának posztamens-zónája lett, további darabok pedig elvesztek vagy lappanganak.²⁵ (5. kép) Nehéz valamennyi töredéket visszaazonosítani és végképp nehéz a rekonstrukciót összerakni, hiszen ehhez az altemplom közel kétszáz éves faragványegyüttesét kell megbolygatni. Egy fontos problémára azonban szeretném ezúttal is felhívni a figyelmet. Balogh Jolán ezt az ívet olykor mint a kápolna külső homlokzatát emlegette. Ez azonban csak akkor volt *külső* homlokzat, amikor a székesegyház boltozata már beomlott. A szóhasználat elvonta a figyelmet a kápolna valódi külső homlokzatairól. Voltak ugyanis kívülről látható falai is, és bár vakoltak voltak, aligha voltak híjával a faragott tagozatoknak.

7. Nagyrévi András tabernákuluma a jelenlegi helyén.
Archív felvétel (1980-as évek eleje)

A Packh-felméréseken látszik a külső főpárkány profilja.²⁶ (3. kép) Balogh Jolán persze tisztában volt azzal, hogy voltak igazi külső homlokzatok is, ezekről azonban semmit nem lehetett tudni.²⁷ A kápolna struktív tagozatai végtelenül puritánok, de az esztergomi kőtárak faragványai között talán meg lehetne még találni a valódi külső homlokzatok darabjait. Persze az is lehet, hogy azok a tagozatok más épületekből maradtak meg hírmondónak, hisz Bakócz sokat építkezett a várhegyen.²⁸

Nemrég előkerült néhány újabb idevágó írásos forrás. Ezek közül az egyik az ablakokra vonatkozik. 1516-ban Bakócz Tamás arról írt Németi Pál budai kanonoknak, hogy értesítse, ha elkészült a ká-

polna ablakaira a rézháló (rács?), amelynek méreteit Paksi Jánossal küldi.²⁹ Ezek szerint ekkor – tíz évvel az alapkövetétele és kilencével a főpárkány 1507-es évszáma után – még mindig nem volt teljesen készen a kápolna. Ablakokról van szó, amelyekből három volt, ha nem számítjuk a lanternát. Ez a dátum passzol ahhoz az adathoz, amely szerint 1519-ben hozták az oltár márványszobrai Firenzéből.³⁰ 1515-ből van még új írásos adatunk. Ez arra vonatkozik, hogy Désházy István, az esztergomi vár gubernátora márványköveket – *lapides marmoreos* – vitet Menyőre: „pro certa reformationis ecclesie nostre in domo Menew”.³¹ Ez teljesen egybevág a templom ismert építéstörténetével. 1515-ben szignálta a vörösmárvány keresztelő medencét Giovanni Fiorentino, és egy évvel korábban faragták a templom nyugati márványkapuját.³² Készen szállították őket Esztergomból a Szilágyságba. Egy ideje tudjuk, hogy Giovanni Fiorentino már 1510-ben Magyarországon működött, mégis különös szembesülni ezzel a menyői fuvarral. Történeteinket néhány újabb adat előkerülése nemcsak megerősítheti, hanem – ha pechünk van – alaposan át is írhatja, annyira rosszak a forrásadottságok.

Tóth Sándor nagy tanulmányt szentelt a pesti belvárosi főplébániatemplom reneszánsz szentségházainak is 2002-ben, a Détsy Mihályt köszöntő kötetben.³³ Ezeket is tüzetesen megvizsgálta, és persze azokat a töredékeket is, amelyek a szentségházak stíluskörébe tartoznak, de valami másból, másik építményből maradtak ránk. Ezek régtől ismertek voltak, és Balogh Jolán a harmincas években úgy gondolta, hogy a két nagy szentségház együttesét egy reneszánsz kőépítményű főoltár egészítette ki, tette teljessé.³⁴ (6–7. kép) Született később komoly rekonstrukciós kísérlet is.³⁵ Tóth Sándor azonban alaposan megnézte a töredékeket, és rájött arra, hogy az egyik, korábban legalsó elemként felismert darab nem lehetett záró elem, mert a legalsó felfüggesztett tárgy – egy lavabo – alatt lefelé tovább folytatódott a sodrott zsinór, vagyis nem ért véget a faragvány alján. A rekonstrukció ettől felborult. A nagy hármasságot – középpont a reneszánsz főoltár, kétfelől a két tabernákulum – Ő is elfogadta, és próbált rá történeti magyarázatot adni. A beható stíluselemzés kimutatta: Nagyrévi András tabernákuluma és az oltártöredékek szorosan összetartoznak. Annyira szorosan, hogy valóban egyszerre kellett készülniük. Amikor Tóth Sándor alapos vizsgálatnak vetette alá a tabernákulumokat, már átestek egy friss, a látványt javító „felújításon”. Számára persze a lakkozás nem jelentett akadályt, mindent észrevett. Húsz évvel korábban, az 1970-es évek végén még sokkal jobban lehetett látni a kiegé-

szítéseket.³⁶ A kiegészítések, javítások Pest város tabernákulumán különösen jelentősek. Az alsó részen hatalmas pótlások vannak, a középső elem összetört, a főpárkány csorba.

Tóth Sándor cikkének megjelenése óta komoly változások történtek a pesti tabernákulumok interpretációjának történetében. A datálást korábbra tolta ki a nyitrai Szent Emmerám-székesegyházban 2007-ben talált tabernákulum, amely a pestiek párja: középső része, amelyen a szentségfülkét angyalok veszik körül, vörsmárványból van, a keret fehér kőből, valószínűleg márgából.³⁷ (8. kép) Faragása éppoly finom, mint a Nagyrévié, motívumai még kifinomultabbak és évszáma is van: 1497. Nagyrévi püspökségének ideje (1495-től thermopylaii c. püspök) megengedi a korábbi keltezt.³⁸ Ezzel az 1506-ban – más összefüggésben – adatolt „pesti olasz” lapicida idekapcsolása lazábbá vált.³⁹ Az igazán komoly változás, hogy a déli oldalra befalazott szentségház helyén legutóbb török feliratot találtak.⁴⁰ A szentségházat tehát kétségkívül a török idők után helyezték át ide, a Balogh Jolánt megihlető szimmetria barokk lelemény volt. Kiderült továbbá, hogy a Nagyrévi-tabernákulum – egyébként rímes – felirata egyenes idézet Aquinói Szent Tamás *Lauda Sion*-himnuszából, amely az Úrnapi liturgia során hangzik el a mise szekvenciájában.⁴¹ A felfüggesztett liturgikus edényeket felvonultató töredékek egyik oldala kőhöz illeszkedett, másik falhoz, méghozzá szegetlenül, ami arra utal, hogy a fal-síkba simultak; abból, amit közrevettek, jobbról és balról, egyelőre nem ismertünk fel semmit. Van egy gyümölcsfűzér-töredék is, ugyanebben a stílusban faragva.⁴² Az együttes – tartalmilag is, formailag – meglehetősen összetett volt.

Nagyrévi családjának befolyása – úgy tűnik fel – később is érvényesült a pesti plébánián. Nemrég ismertté vált a templom Szűz Mária-konfraternitása statútumainak megerősítése, amelyet Nagyrévi Pálnak a kérésére adott ki Tommaso de Vio

8. Tabernákulum a nyitrai Szent Emmerám-székesegyház szentélyében, 1497.

kardinalis, pápai legátus 1524. április 24-én Budán.⁴³ Nagyrévi Pált az oklevél a templom örökös kommandátorának, címzetes gallipoli püspöknek és egyben váci kanonoknak nevezte.⁴⁴

Tóth Sándor életművének fontos részei a késő középkorra, illetve a reneszánszra vonatkozó kutatások is. Következtetései, fajsúlyos felvetései beépültek a magyarországi kora reneszánsz történetébe; élesszemű megfigyeléseinek pontossága, szigorú forráskezelése mindannyiunk számára útmutató példa marad.

JEGYZETEK

1 A cikk eredetileg előadásként hangzott el azon az emlékkonferencián, amelyet az ELTE Művészettörténeti tanszéke rendezett Tóth Sándor halálának tizedik évfordulóján, 2017. december 8-án. A konferencia előadásai kötetbe szerkesztve sajtó alatt vannak. E sorok írója végzetesen lekészt minden határidőt, kimaradásáért minden felelősség az övé. – A cikk megírását támogatta az NKFIH K120495. sz. programja (*A reneszánsz Magyarországon*).

2 *Bardoly István*: Tóth Sándor publikációinak bibliográfiája. *Művészettörténeti Értesítő* LII. 2008, 158–162.

3 Pályája elején hosszán kutatót a székesegyház déli oldalán, még a Műemlékvédelmi Hivatal munkatársá-

ként. Élete végén pedig tanítványainak – Simon Annának és Fülöp Andrásnak – segített kutatni ugyanott. Barátságából vett részt a kései falkutatásban, önként vállalva az olykor igen nehéz fizikai körülményeket.

4 *Pannonia regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541.* Szerk. Mikó Árpád – Takács Imre. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 1994, 362–363. (VII-41. sz.)

5 *Tóth Sándor: A veszprémi székesegyház középkori fargványai II.* Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 19–20. Veszprém 1994, 337–338. (19. ábra), 340. (116. sz.)

6 A munkát a Régi Magyar Osztály kőrestaurátora, Nagy Miklós végezte, Tóth Sándor irányítása mellett. Kölsönösen nagyra becsülték egymást.

7 2018-ban Veszprémben sem a Laczkó Dezső Múzeumban, sem a Boldog Gizella Egyházmegyei Gyűjteményben nem volt kiállítva.

8 Ritoókné Szalay Ágnes a Hunyadi János gyulafehérvári síremlékének újonnan előkerült feliratáról először az Irodalomtudományi Intézet egyik REBAKUCS-előadásán számolt be. Megkértük, hogy olvassa fel ismét az előadást szűkebb körben, ezúttal a Régi Magyar Osztályon. A zártkörű eseményen jelen volt Mojzer Miklós, az Osztály akkori vezetője és több munkatársa, Buzási Enikő, Jávor Anna, Mikó Árpád, Takács Imre; vendégként Lovag Zsuzsa, a MNM Középkori Osztályának vezetője, Szilágyi János György, a Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteményének vezetője és Karsay Orsolya, az OSZK Kézirattárának vezetője is.

9 Balogh Jolán: Az erdélyi renaissance I. Kolozsvár 1943, 17, 33–34, 243–249., 39–41. kép.

10 Ritoókné Szalay Ágnes: Hunyadi János (1456) gyulafehérvári síremlékének domborművei. In: Történelem – kép. Szerk. Mikó Árpád – Sinkó Katalin. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 2000, 297–299. (IV-16. sz.). Később, kibővítve: Ritoókné Szalay Ágnes: Üzenet a kövön. A gyulafehérvári Hunyadi János-síremlék mint politikai manifestum. (Tervezet egy nagyobb tanulmányhoz). In: *Úő: Kutak. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés történetéből.* Budapest 2012, 166–173.

11 Kovács András: Késő reneszánsz építészet Erdélyben. Budapest–Kolozsvár 2000, 9–11; Mikó Árpád: Arckép és önarckép. Verancsics Antal (1504–1573) és a művészetek. Művészettörténeti Értesítő LXVII. 2018, 15., 18. kép.

12 Mikó Árpád: Előszó. In: Tóth Sándor: A Magyar Nemzeti Galéria román kori kőfaragványai. Budapest 2010, 8.

13 Pannonia regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541. Szerk. Mikó Árpád – Takács Imre. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 1994.

14 Mikó Árpád: Báthori András Madonnája. Művészettörténeti Értesítő XLVII. 1998, 167–175.

15 Papp Júlia: Báthori Miklós címerének, sírkövének és a Báthori András Madonnájának említései a 18. század végén és a 19. század elején. Művészettörténeti Értesítő XLVIII. 1999, 157–160.

16 Balogh Jolán: Az esztergomi Bakócz kápolna. Budapest 1955. Rövid német nyelvű rezümét is készítettek a kötethez, a képjegyzék fordításával: Die Bakócz-Kapelle in Esztergom (Gran). Ezt az igen ritka, pár lapnyi nyomtatványt a felejtetetlen emlékü jó barátától, Tóth Melindától kaptam. A monográfia olaszul is megjelent az Acta Historiae Artiumban: La Capella Bakócz di Esztergom. Acta Historiae Artium III. 1956, 1–198.

17 Horler Miklós: A Bakócz-kápolna az esztergomi főszékesegyházban. Budapest 1987.

18 Tóth Sándor: Az esztergomi Bakócz-kápolna történelmi helye. Ars Hungarica XVIII. 1990, 207–228.

19 Sub Minervae nationis praesidio. Tanulmányok a nemzeti kultúra kérdésköréből Németh Lajos 60. születésnapjára. ELTE Művészettörténeti Tanszék, Budapest 1989.

20 Marosi Ernő Tóth Sándorról írott nekrológiában részletesen kitért a Bakócz-kápolnáról írott cikkekre, amelyben Horler nézeteinek sikeres kritikáját emelte ki. Marosi Ernő: In memoriam Tóth Sándor (1940–2007). Ars Hungarica XXXV. 2007, 193–212, különösen 207–208. Takács Imre

is reflektált erre a cikke: Búcsú Tóth Sándortól (1940–2007). Művészettörténeti Értesítő LVII. 2008, 157–158.

21 A vitát közölte a Művészettörténeti Értesítő (1956). Fülep Lajos opponensi véleménye – valamint kéziratban maradt viszontválasza – megjelent összegyűjtött műveinek későbbi kiadásában: Fülep Lajos: Művészet és világnézet. Cikkek, tanulmányok 1920–1970. Szerk. Timár Árpád. Budapest 1976, 457–464., 669–671.

22 Fülep Lajos: Művészet és világnézet. i. m. (21. j.) 670.

23 Tóth Sándor: Az esztergomi Bakócz-kápolna történelmi helye. i. m. (18. j.) 207–228.

24 Balogh Jolán: Az esztergomi Bakócz kápolna. i. m. (16. j.) 26., 99–102. kép.

25 Farbak Péter: Az esztergomi Bakócz-kápolna. In: Reneszánsz látványtár. Szerk. Buzás Gergely et al. Budapest 2009, 269–273; Klinger László: Colligite fragmenta! Az esztergomi Bakócz-kápolna bejáratí keretarchitektúrájának építészeti töredékei. In: Uott 297–299.

26 Balogh Jolán: Az esztergomi Bakócz kápolna. i. m. (16. j.) 48–49. kép

27 Balogh Jolán: Az esztergomi Bakócz kápolna. i. m. (16. j.) 25–26.

28 Mikó Árpád: Esztergom. In: Pannonia regia. Művészet a Dunántúlon, 1000–1541. Szerk. Mikó Árpád – Takács Imre. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 1994, 354–356.

29 Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás – C. Tóth Norbert: Németi Pál kanonok, majd bozóki prépost levelesládája. Magyar vonatkozású középkori oklevelek feltárása Morvaországban. In: Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére. Szerk. Bárány Attila – Dreska Gábor – Szovák Kornél. Budapest–Debrecen 2014, 107.

30 Balogh Jolán: Az esztergomi Bakócz kápolna. i. m. (16. j.) 9., 37–38., 74.

31 Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás – C. Tóth Norbert: Németi Pál kanonok, majd bozóki prépost levelesládája. i. m. (29. j.) 100.

32 Balogh Jolán: Az erdélyi renaissance, I. Kolozsvár 1943, 268–270.

33 Tóth Sándor: Észrevételek a pesti reneszánsz szentégházak tárgyában. In: Détsy Mihály nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok. Szerk. Bardoly István – Haris Andrea. Budapest 2002, 181–227.

34 Balogh Jolán: A renaissance építészet Magyarországon, I–II. Magyar Művészet 9 (1933) 12–26., 328–350.

35 Török Gyöngyi – Osgyányi Vilmos: Reneszánsz kőfaragványokról. Művészettörténeti Értesítő XXX. 1981, 95–101.

36 Egyetemistaként is sokat nézegettem a tabernákulumokat; az ELTE Bölcsészettudományi Kara – benne a Művészettörténeti Tanszékkel – akkoriban a piaristák régi épületében működött. 1981-ben a schallaburgi kiállítás dokumentációjához azután én fényképeztettem végig őket; a felvételeket a múzeum fotósa, Szepsi Szűcs Levente készítette. Az ezt követő, valamivel későbbi „feljavítás” alighanem dokumentálatlanul maradt. Az archív fotókból többet közölt Pattantyús Manga: Nagyrévy András és a pesti belvárosi plébániatemplom reneszánsz tabernákulumai. Művészettörténeti Értesítő 47. 1998, 219–228.

37 Mikó Árpád: A reneszánsz Magyarországon. Budapest 2009, 98–99., 62. kép.

38 C. Tóth Norbert: Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segéd-püspökök, vikáriusai és jövedelemkezelői az 1440-es évektől 1526-ig. Győr 2017, 26, 106.

39 Détszy Mihály: Az egri várszékesegyház építéstörténetének okleveles adatai. Művészettörténeti Értesítő 13 (1964) 1–19.

40 Kovács Eszter – Papp Adrien: A mihrabfülke az újabb kutatások tükrében. Műemlékvédelem LIV. 2010, 406–412; Kovács Eszter: A belvárosi főplébánia-templom keleti falának fülkéje. Műemlékvédelem LV. 2011, 86–88; Sudár Balázs: Dzsámik és mecsetek a hódolt Magyarországon. Budapest 2014, 442–445.

41 Mikó Árpád: Stílus és felirat. Kőbe vésett klasszikus- és korai humanista kapitálissal írott feliratok a Mátyás- és Jagelló-kori Magyarországon. Művészettörténeti Értesítő LIV. 2005, 205.

42 Török Gyöngyi – Osgyányi Vilmos: Reneszánsz kőfaragványokról. i. m. (35. j.) 102., 2. kép, 110.

43 Mikó Árpád: Festett oklevelek és kódexek a késő középkori Magyarországon. A művészettörténész dilemmái. Művészettörténeti Értesítő LXVI. 2017, 303–311.

44 C. Tóth Norbert: Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. i. m. (38. j.) 106.

VESZPRÉM, ESZTERGOM, PEST SÁNDOR TÓTH AND THE RESEARCH OF EARLY RENAISSANCE STONE CARVINGS IN HUNGARY

Sándor Tóth (1940–2007) was primarily a researcher of the art of the Árpád Age. It is less known that he was also interested in the history of early renaissance in Hungary and published informative papers on the main works of the Jagiello era. He described several all'antica stone carvings from the late medieval period of the St Michael cathedral in Veszprém. He was the first to conclude that the Hunyadi monuments in Gyulafehérvár (Alba Julia, Romania) cathedral were not made in the 1460s but date from much later, from the 16th century. Later Ágnes Ritóók Szalay found the handwritten copy of the inscription of the funerary monument featuring the year 1533.

Of the Bakócz chapel in Esztergom Jolán Balogh wrote a monograph in 1955. After that few scholars addressed themselves to the topic. Sándor Tóth tried to clarify the historical background first of all. This led him to the identification of the four coats of arms on the pendentives: the ruler's, the archbishop of Esztergom's, and the two chancellors'. That is why Bakócz's coat of arms is represented twice. After the publication of the article an official document was found concerning the transportation of red marble carvings from Esztergom to Menyő in 1515 (the church of Menyő [Mineu, Romania] was built by the governor of Esztergom castle István Désházy who had it decorated with a red marble portal, baptismal font and tabernacle). Another recovered document urged for the

installation of copper wire nets for the windows of the chapel in 1516.

The last major topic of his was the two renaissance tabernacles in the parish church of Pest. Only one – donated by the municipality – is dated (1507), the dating of the other one (ordered by András Nagyrévi, titular bishop of Thermopylae was usually adjusted to it. Since the sensitive analysis of Sándor Tóth, new data have been found. Today the tabernacles are in secondary location, but their places in the chancel of the church was also secondary, for at the place of the one on the southern side a Turkish inscription was found. The renaissance symmetry envisioned by Jolán Balogh – the two tabernacles facing each other in the chancel – was an 18th century baroque invention. The exact equivalents of the tabernacle pair of Pest have been explored in St Emmeram cathedral in Nyitra (Nitra, Slovakia) and feature the date 1497. Since Nagyrévi was already bishop in 1495, the Pest tabernacle must have been created before 1506.

MIKÓ ÁRPÁD művészettörténész, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet / art historian, Research Centre for the Humanities Hungarian Academy of Science, Institute of Art History, H-1078 Budapest, Tóth Kálmán utca 4. miko.arpad@btk.mta.hu; miko.arpad@gmail.com

